

»Človek bi moral skrbno vse življenje zbirati dragulje, ki jih sreča spotoma, zbirati in spravljati na dnu srca, kajti tedaj, ko enkrat zagotovo ostane sam, jih jemlje ven in tedaj se da spet živeti«.

Te dijakinje se gotovo spominjaš, danes je stara petinsedemdeset let. In gotovo veš, kaj je povedala. Draguljev, ki jih ima življenje, ni v nobenem vrednostnem ali pa kakem drugem sistemu. Vse življenje moraš biti pozoren nanje in vsaki školjki, pa če je na zunaj videti še tako neugledna, je treba prisluhniti, morda pa je v njej skrito, kar iščeš.

In zaradi tega to moje pismo ni namenjeno le tebi, ampak tudi Nataši.

Bojan
Štih

Biti v svojem času in biti proti njemu

(list iz dnevnika, marec 1976)

Zimski večer 9. marca

V Matvejevičevih Razgovorih z Miroslavom Krležo berem tudi tole: »Trebalo biti opreznim, kad upotrebjavam termin »*dekadent*« jer je on — na žalost — služio kao flangrantna politička imputacija. Kad pogledamo danas kako stoje stvari, vidimo da su upravo tobožnji *antidekadenti* najviše doprinijeli *dekadenciji*: ne samo literature i filozofije, nego i političke akcije u socijalizmu staljinističkog modela«. (P. Matvejević, Razgovori s Miroslavom Krležo. Tretja izdaja. Str. 18/19). Če premislimo in pregledamo Cankarjevo literarno usodo v času, ko je pisatelj živel, kajpak lahko brez posebnih težav spoznamo, kako neusmiljeno točna je misel Miroslava Krleže. Dekadenco literature in umetnosti sploh so vzpostavljali in uresničevali predvsem tisti, ki so v imenu tradicije in »klasičnih« vzorov, etičnega in vzgojnega poslanstva umetniške besede in podobe kot zavestni in zavedni antidekadenti preganjali vse tiste ustvarjalce, ki niso hoteli upogniti hrbta in skloniti glave pred njihovimi antidekadentnimi humanističnimi zahtevami. Tudi danes je tako: varuhi klasične tradicije in ne protestni pesniki so povzročitelji (virusi) dekadence v umetnosti. Prešeren, Cankar, Kosovel in ... so protestni pesniki. Zunaj tradicije in proti njej.

Prihaja čas stoletnice. Slavje, slavnosti, govori, zborovanja, banketi, sprejemi, parade, ognjemeti, baklade, čitalniške besede, uvodniki, koncerti itd. Tam nekje v zgodovini, v preteklosti pa je mrtvi Ivan Cankar. Nekoč seveda živ. Osmega marca 1976 sem v Delu, v uvodniku, ki ga je napisala Ivanka Vrhovčak, prebral tudi teli dve besedi: biološka reprodukcija. Nekaj

ur potem, ko sem že odložil časnik, sem se zavedel, kaj pomeni ta učenjaška, političnoaktivistična in pragmatičnofunkcionarska oznaka. Rojstvo otroka, materinstvo, povedano po domače, po slovensko. Ali je bil Ivan Cankar biološko reproduciran od preproste slovenske ženske in preprostega slovenskega moža ali pa se je Ivan Cankar rodil iz ljubezni med materjo in očetom, to je zdaj vprašanje, ki utegne razdvojiti sodobno slovensko populacijo . . .

Mislím pa, da Ivan Cankar ni imel dveh bioloških reprodukcijskih faktorjev, marveč da je imel kot normalen in naraven človek le mater in očeta. Ta ugotovitev pa nam tudi zadostuje za trditev o človeški naravi Ivana Cankarja . . .

Zdaj, ko je tu stoletnica, moramo vedeti tudi neprijetno resnico. Vsi, prav vsi vemo, da skoroda nihče več ne bere del Ivana Cankarja. Če ne bi slovenska gledališča — publiki navkljub — trmasto in vztrajno postavljala na oder Cankarjevih dram in komedij, bi komajda kdo med nami vedel, kaj je naš pisatelj pisal, kdo so bile osebe njegovih iger in kakšne življenjske zgodbe je pripovedoval svojim rojakom avtor in pesnik z Vrhnike. Če ne bi Državna založba Slovenije izdajala njegovih Zbranih del, bi komajda kdo vzel v roke Cankarjevo knjigo in z njo preživel večer ali noč ali pa jutro. Ne lažimo o tem, da je Ivan Cankar z nami, ko pa vsi podatki pripovedujejo grozljivo dejstvo, da njegovih del ne berejo ne delavci ne kmetje in ne izobraženci. Kvečjemu šolarji in seminaristi slavistike, pa še ti z nevoljo in jezo v srcu. Vsi pa govorimo: *po poti Ivana Cankarja*. Pravzaprav pa nihče ne ve, kakšna je ta pot in kam pelje. O tej poti razmišljamo kvečjemu literarni talmudisti, preroki in univerzitetni ordinariusi, ki razlagajo Cankarjeva dela, pisateljeve estetske in umetniške ideje, ker si pač s tem služijo plačilne točke za pedagoške ure na srednjih, višjih in visokih šolah te dežele . . .

Nikdar nisem verjel uradnim statističnim poročilom, zato spet zasebna anketa, podobna tisti, ki sem jo januarja opravil na trgu Svetega Jakoba in v pristanišču v Trstu. Vprašujem znance in neznance, tudi sebe seveda, kaj je kdo prebral v zadnjem letu med deli Ivana Cankarja. Od osemnajstih komajda dva lahko povesta naslov novele ali drame ustvarjalca naše moderne. Vprašanje: zakaj v naših dnevnikih, tednikih in mesečnikih skoroda nikoli ni ponatisnjena ta ali ona črtica ali novela izpod peresa Ivana Cankarja? Pa prebrana in pripovedovana v radijskem programu pogosteje, kot to lahko zdaj slišimo? Ali so to prenapete zahteve? Mislím, da niso . . .

Jutro 10. marca. Če se je kdo v naši literarni in kulturnopolitični zgodovini bojeval proti človeški neumnosti, beavosti, primitivnosti in zaplankanosti, potem vsekakor pripada primat v tem boju Ivanu Cankarju. Pa ne samo v preteklosti, marveč verjetno tudi v bodočnosti, zakaj človeška neumnost ostane neumnost tudi v socializmu. Sicer pa naj to povedo besede Miroslava Krlže. Bolj varno je tako, vsaj kar zadeva našo deželo. »Recimo najprije da je socializem jedna *ideološka koncepcija*. Realizirajući se kao ideja on postaje *organizacijom* te se tako, manje ili više nužno, pretvara u *hijerarhiju* koja se opet razlučuje u »*društvene pozicije*«, »*karijere*«, »*situacije*« i sl. Tu se, kao i u kapitalizmu, čovjek može uspinjati i silaziti, gubiti i čuvati stečene pozicije, pri čemu, naravno, igraju ulogu sve ljudske slabosti: taština, napast moći i, katkad manija gonjenja kod onih koji se domognu vlasti, te naročito. Glupost. Ljudska glupost ostaje jednako glupom i u socializmu. Uostalom, budući da su i socialisti ljudi, zar im ne treba i priznati

uz sva ostala prava i ono na glupost . . . ? Tu je, rekao bih, jedan od osnovnih nesporazuma: kada napadate socijalističku glupost u najširem smislu te riječi, nadje se uvijek onih koji će vam imputirati da napadate sam Socializam!« (Prav tam str. 16/17). Krleževim trditvam najbrž ni dostojno ugovarjati, razen seveda z birokratsko-oblastniških pozicij posameznika v družbi. Cankarjevo polemično nasprotovanje naši tradicionalni slovenski neumnosti pa ostaja tudi v naših dneh in v naših življenjskih razmerah aktualno. Ko se srečujemo z romantičnim, akademskim, estetskim in klasicističnim mitom o Ivanu Cankarju, seveda moramo vedeti, da ta mit potiska našega pisatelja iz *sodobnosti v zgodovino*. Prav zato pa Krleževa teza o ponavljanju in obnavljanju neumnosti v družbi nikakor ne more biti — polemičen domislek. Ta teza je kratko in malo poskus interpretacije sodobnosti skozi zgodovino, seveda pa tudi poskus interpretacije zgodovine skozi sodobnost. Ponavljanje »neumnosti« iz Cankarjevega političnega, kulturnega in socialnega časa pa ni zgolj ponavljanje v našem času. Zakaj to ponavljanje se dopolnjuje z našimi novimi sodobnimi neumnostmi, v katerih se zgodovinska izkušnja neumnosti povečuje s sodobnimi izkušnjami neumnosti, kakršne porajajo: tehnična civilizacija, potrošniško družbeno obnašanje in človekov tehnokratski spopad z naravo. Zato smemo reči: Cankarja ne bremo v naših dneh, ker se strahopetno bojimo njegovega — aktualnega biča . . .

Noč na Trojanah. Minila je slaba ura, ko se je 19. marca v celjskem gledališču spustil zastor ob koncu Pohujšanja v dolini Šentflorjanski. Režija Mile Korun. Na poti v Ljubljano se ustavim na prelazu. Rad bi, sprehajaje se, premislil pravkar minuli dogodek v celjskem gledališču, ki ga po Zojkinem domu, po Lorenzacciu, po Tumorju in zdaj po Pohujšanju moramo uvrstiti kot gledališče v vrh slovenske in seveda tudi jugoslovanske sodobne gledališke kulture. Čeprav je temna noč, oko sluti hribe tostran in onstran Trojan, ki jih še vedno pokriva marčni sneg. Pogled blodi po gorati pokrajini, misel pa je pri čudežu v Celju. Zakaj Korunova predstava nam je pred očmi nenadoma razkrila *tragedijo* slovenstva (šentflorjanstva) in umetništva v njem. Da, zdi se mi, da je »tragedija« pravilna označitev te Cankarjeve nesmiljeno polemične farse in groteske o naši zgodovinski, politični in socialni biti. Ne, to nikakor ni očarljiva, napol sanjsko spominska, napol zaresna pravljica o polpreteklem slovenstvu, kot smo to nedavno brali, tako kot Hamlet ni pravljica napol zares, napol iz sanj o angleški zgodovini. Celjski igralci so pod vodstvom Mileta Koruna odkrili tragično razsežnost Pohujšanja, v katerem sta oba pola družbene zavesti: politična zavest v županu in umetniška zavest v Petru enakovredna »pohujšanja«. Tu pa se začenja tragedija, ki priča o tem, kako je bil Ivan Cankar prisoten v svojem času prav zaradi tega, ker je bil *proti svojemu času*.

V hladni temini na Trojanah vstajajo človeške postave iz Pohujšanja in se razvrščajo v špalir ob cesti. Tudi predstava v Celju potrjuje, da se bomo neprestano vračali k tej Cankarjevi farsii, pri tem pa nikoli ne odkrili vsega duhovnega blaga, ki je v njej skrito. Gledam metaforični špalir ob cesti in vprašujem, ali ni Pohujšanje najbolj skrivnostno Cankarjevo dramsko delo, ki dopušča v vsakem času drugačno odsko in idejnozgodovinsko interpretacijo? Tako kot se spreminja čas v dolini Šentflorjanski in tako kot si slede zgodovinske spremembe in premene. Spet mislim na Krleževo trditev o ne-

umnosti. Ker pa je neumnost trajna, zato je tudi Pohujšanje aktualno v vsakem času.

Ta Cankarjeva »tragedija« potrjuje tudi v celjski odrski redakciji in interpretaciji, kot je potrdila že v ljubljanski iz leta 1965, zelo preprosto rešnico-dejstvo: tisto, kar je najbolj radikalno, revolucionarno in brezkompromisno v idejah in v delu pisatelja z Vrhnike, je seveda Cankarjevo pojmovanje umetnika kot kritika družbe, njene morale, človekovega življenjskega obnašanja in socialnih razmer. Zdi se mi, da špalir ob cesti čez Trojane, v katerem razpoznavam kljub temi mnoge obraze našega sedanjega trenutka, s svojo usodno nemostjo potrjuje tezo, da je umetnik edini pravični kronist (sodnik) življenja in družbe in da je umetnost najvišja oblika človekove družbene zavesti in samozavesti.

Nevihta z grmenjem, ki jo prekinja zvonjenje iz vaškega zvonika, skoroda prazna gostilniška soba, okna, v katerih oknice loputajo v vetru, skratka, kozmos v malem, ki pa ga polnijo šumi, zvoki in ropoti, vse to pripoveduje o tem, da smo sredi živega, preplašenega in v strah pogreznjenega človeškega sveta. To pa je tudi celjski začetek Pohujšanja.

In ko zapuščam Trojane, vem, da smo videli pravo tragedijo o strahu, prestrašenosti, grozi . . .

Spomin iz Aberdeena. Pred mnogimi leti sem potoval po Škotski in v okolici Aberdeena odkrival po seliščih in hišah starodavna keltska izročila. V muziki, v besedi in v zgodbah, ki so jih pripovedovali ljudje. Bilo je to eno izmed potovanj, na katerih sem se učil, kot so se učili v srednjem veku popotniki, umetniki in rokodelci, ki so svoje domače znanje poskušali in želeli izpolniti z izkušnjami in spoznanji ljudi v drugih, za njih tujih deželah.

Drugi ali tretji večer po prihodu v Aberdeen sva sedela z znanim srbskim kritikom in esejistom v majhnem pristaniškem pubu. Gledala sva rdečelase in temnolase Škote, mornarje in pristaniške delavce, kako so pili nenavadno alkoholno mešanico, ki so jo imenovali, bogvedi zakaj, New Orleans. Litrski vrček piva, dvojna mera whiskyja in kozarec belega vina. Vse to z leseno žvrkljo premešano in potem na dušek popito. Pijača za močne in pokončne ljudi, za mornarje, kakršne je poznal Jack London. Pijača, ki je vse kaj drugega kot naša dolenska kislica, iz katere se rodi kvečjemu kakšna zbegana Krjavljeva pomorska fantazija . . .

Od nekod so se oglasile škotske dude, moj srbski literarni prijatelj pa je vprašal: »Dobro, povej mi odkrito, kaj je bil pravzaprav Ivan Cankar — katolik, socialist, freigeist? Revolucionar, reformist ali konvertit na pragu smrtne ure in v sarajevski duhovni in življenjski stiski? Zakaj je zaključil monumentalne Podobe iz sanj z znamenito triado Mati, Domovina, Bog?«

Odgovoril sem mu: »To je vprašanje, ki pri nas v negativnem in pozitivnem smislu vznemirja zgolj minorne leve in desne psevdomislece naše 'duhovne' sredine. To je vprašanje, ki se v njem skriva polaščevalni odnos do Ivana Cankarja, ki želi postaviti pisatelja med akcijska gesla, mite in tradicije enega ali drugega spiritualnega gibanja v naši deželi. Ivan Cankar pa je bil umetnik, ki se izmika s svojim delom, miselnostjo in metaforiko dnevno-praktičnopolitičnim opredelitvam. Cankarja doživljam kot umetniško kritiko sveta ljudi in njihovih navad. Zakaj umetnikova sodba je najvišja oblika družbene kritike in najvišja oblika zavesti in samozavesti človeka. To pa

zato, ker je umetnik osvobojen peze oblasti in ker je umetnost v svojem duhovnem, moralnem in revolucionarnem jedru antioblast.«

(Takrat, ko se je odvijal ta razgovor, nisem mogel vedeti, da bo Miroslav Krleža leta 1974, v že imenovanih Razgovorih, rekel tudi tole: »*A propos*: piscu je, mislim, bliži Lucifer negoli njegov mladji i naivniji brat Prometej s kojim ga se isuviše često asimilira . . .«).

Razgovor v Aberdeenu ni privedel do zaključka. Bile so misli in bile so trditve in bila so vprašanja. Škotski mornarji in pristaniški delavci pa so pili in mislili o jutrišnjem dnevu. Kdo bi mogel slutiti takrat, da se bo proslavljanje Cankarjeve stoletnice spremenilo pri nas v kulturniške dvoboje in mnogoboje, v katerih bodo zastopani le interesi in ukinjene umetniške in kulturnopolitične ideje, o katerih je razmišljal tudi Ivan Cankar! Prihodnjič, ko me pot spet zanese v Aberdeen in v ljubeznivi pub, bom vedel nekaj, kar nisem vedel takrat: mi vsi skupaj ljubimo zgolj svoje interese in se prav malo menimo za načela kulturne revolucije, ki jo je začel Ivan Cankar in v tem revolucionarnem boju tudi tragično končal. Bil je (in še je) pohujšanje v dolini Šentflorjanski, v času ko se je začela (in traja) Veselica v Blatnem dolu . . .